

Turinys

1. Palik ką nors po savęs	11
2. Šeima iš Vienos	17
3. Vaikystė	24
4. Pasirodo naciai	36
5. Nepageidaujama maža mergaitė	48
6. Amsterdamas	58
7. Anne Frank	67
8. Okupacija	72
9. Slapstymasis	85
10. Išdavystė	95
11. Aušvicas–Birkenau	107
12. Gyvenimas lageryje	117
13. Atšiauriausia žiema	127
14. Išlaisvinimas	136
15. Kelias atgal	149
16. Ir vėl Amsterdamas	164
17. Naujas gyvenimas	172
18. Teismas	186
19. Londonas	192

20. Zvi istorija	200
21. Vestuvės	207
22. Nenutrūkusi grandinė	215
23. Ottas ir Fritzi	226
24. Naujos pradžios	238
25. Vieną pavasario dieną	245
26. Spektaklis	256
27. Mama	268
28. Ištiesti ranką	279
29. Grįžimas atgal	286
Epilogas	293

Išdavystė

Naciai mane pagavo per penkioliktąjį mano gimtadienį. Buvo 1944-ųjų gegužės 11-oji. Dabar gyvenome su anksčiau pažinota Reitsmų šeima sename name Jacobo Obrechto gatvėje šalia Vondelio parko. Slėpti žydus darėsi vis pavojingiau, nes naciai juos išdavusiems žmonėms siūlė vis didesnes pinigines premijas. Po vieno susitikimo su tėčiu ir Heinzu grįžusios sužinojome, kad pas panelę Klompe vėl apsilankė gestapas.

– Atleiskite, – tarė ji, – bet slėpti jus darosi per daug sunku. Turėjome kraustyti.

Gegužės 11-osios rytą anksti pabudau laukdama, ką atneš mano gimimo diena. Reitsmos man patiko: ponas Reitsma buvo fryzietis, o jo žmona – žydė dailininkė. Jų sūnus Floris irgi gyveno namuose. Nusileidusi į apačią tą antradienio rytą pamačiau, kad jie man paruošė ypatingus gimtadienio pusryčius. Ant stalo stovėjo vazelė su šviežiais hiacintais ir tulpėmis, o Floris man ištiesė dovaną, susuktą į popierių, kuri ponia Reitsma pati ištapė.

– Kol kas ją palaikyk, tai staigmena, – pareiškė jis. – Atidarysi po pusryčių.

Buvo pusė aštuntos, kaip tik ruošėmės sėsti valgyti, kai šaižiai suskambo durų skambutis. Visi nustebę susiraukė – svečiams buvo per daug ankstyvas metas. Ponas Reitsma nuėjo atidaryti durų, ir aš išgirdau grubius gestapininkų balsus. Staiga kilo sąmyšis. Kareiviai pasileido laiptais į viršų, Floris pašokęs išlipo pro langą ir pabėgo stogais, valgomojo durys atsivėrė, ir naciai įbedė ginklų vamzdžius tiesiai į mūsų pri-trenktus, perbalusius veidus. Dovanos taip ir neatplėšiau.

– Tai jie! – suriko kareiviai. – Bjaurūs žydai!

Sugriebę jie nustūmė mus laiptais žemyn į gatvę. Eidama motina beviltiškai ėmė maldauti olandų nacio, laikančio ją už alkūnės, ir pasakoti, kad aš visai ne žydė, o meilės vaisius po romano su dantistu dar Vienoje. Jis nepatikėjo nė vienu jos žodžiu, tad netrukus atėjo į didelį, plytinį pastatą, kuriame anksčiau buvo įsikūrusi progimnazija, kol galiausiai čia savo štabą įsirengė gestapas.

Mus sugrūdo į areštinę kartu su kitais išsigandusiais žmonėmis, kurie nedrįso pakelti į mus akių. Kelias valandas sėdėjome ant kietų medinių kėdžių, išrikiuotų palei sienas, o aš ryto įvykius vis sukau ir sukau galvoje. Kaip tai nutiko? Kas mus išdavė? Kas dabar bus?

Iš kitų patalpų girdėjau prislopintus klyksmus ir raudas. Žmones kviesdavo vieną po kito ir vedė laukan. Niekas nekalbėjo ir neguodė. Galiausiai išgirdau, kad kviečia mamą. Širdis, regis, net sustojo, bet pajutau, kaip ji spusteli mano ranką, taip išreikšdama meilę ir liepdama likti tvirtai.

Po pusvalandžio jie atėjo manęs.

Policininkas mane nuvedė į kukliai apstatytą kambarį su Hitlerio portretu ant sienos. Viename gale prie stalo sėdėjo du gestapininkai ir įdėmiai, bet mandagiai žvelgė į mane.

Nebuvo jokio šiurkštumo ar grubumo, jie prabilo ramia, taisyklinga vokiečių kalba.

– Papasakok mums viską, ką norime sužinoti, ir galėsi pasimatyti su savo motina, – tarė vienas.

Tada prabilo kitas, o nuo jų žodžių net žioptelėjau:

– Taip pat galėsi pasimatyti su savo tėvu ir broliu.

Nežinojau, kad pagavo ir Heinzą su tėčiu, todėl ėmiau drebėti. Staiga gestapininkai ėmė berti man klausimus. Kur mes slėpėmės prieš tai ir kas mums padėjo? Kas mums davė maisto korteles?

Išmykiau kelis atsakymus, per daug neatskleisdama, ir net sugebėjau nuslėpti tikrąją panelės Klompe tapatybę.

Jie mane išleido, ir aš grįžau į laukiamąjį pas mamą. Tada išgirdau garsus, sklindančius iš tardymo kambario, kuriuos palydėjo klyksmai. Tai buvo tėtis ir Heinzas. Netrukus klyksmai nutilo, o mes vis laukėme ir laukėme. Pasirodęs policininkas vėl nusivedė mane į kambarį. Šįkart vyresnysis pareigūnas man pareiškė:

– Jei nebendradarbiausi, kankinsime tavo brolių iki mirties. Stovėjau sukaustyta baimės.

– Ar nori, kad parodyčiau, ką jiems padarysim? – paklausė. Jis paėmė lazdą ir ėmė smarkiai daužyti man per nugarą ir pečius. Iš pradžių laikiausi sukandusi dantis, bet jie mane mušė taip negailestingai ir skaudžiai, kad ėmiau rékti – giliu, nevaldomu riksmu.

Galiausiai jie mane pakėlė nuo žemės ir įmetė į kamerą su kitais kaliniais, kurių veidai irgi buvo kruvini ir nusėti mėlynėmis. Sėdėjau ten visą dieną, kuri dar tebebuvo mano gimimo diena, be jokio maisto ir vandens, klausydamosi, kaip kankina žmones gretimame tardymo kambaryje.

Policininkas vėl atėjo manęs ir koridoriumi nuvedė į kitą kambarį. Šįkart durys atsivėrė, o ten stovėjo mama, tėtis,

Heinzas ir Reitsmos. Pravirkau ir puoliau jiems į glėbį.

Tėtis paaiškino, kas nutiko; daug ką žinojau, bet naujausi įvykiai vis tiek mane apstulbino. Kai radome naują slėptuvę pas Reitsmas, tėtis su Heinzu irgi buvo priversti kraustyti dar net sunkesnėmis aplinkybėmis. Iš pradžių santykiai su ponios Katee-Walda buvo nuoširdūs, bet, laikui bėgant, ji darėsi vis reiklesnė. Tėtis ir taip jai mokėjo nemažą sumą, bet ji pareiškė norinti daugiau. Netrukus ji nusimetė draugišką kaukę ir ėmė bendrauti nemaloniai ir įžeidžiamai, duoti vis mažesnes valgio porcijas. Viskas paaštrėjo, kai vieną savaitgalį apsilankėme mes, ir ji pareikalavo, kad motina nusivilkėtų dėvimus kailinius ir atiduotų jai.

– Vis tiek daug kur neišeinat, – pareiškė ji mamai, – tad jums jų ir nereikės. O aš galėsiu juos apsilukti eidama pirkinį Erichui ir Heinzui.

Buvo aišku, kad ponios Katee-Walda mus šantažuoja: jei tėtis neišpildys jos finansinių reikalavimų, ji juos įduos. Jis maldavo mamos, kad ši padėtų rasti vietą apsistoti su Heinzu, todėl ji kreipėsi į krikščionę draugę ir apibūdino mūsų keblią padėtį. Mamos draugė nebuvo tikra, ar gali padėti, bet pažinojo šeimą, kuri, pasak gandų, buvo susidėjusi su pasipriešinimo judėjimu. Tad mes paprašėme surasti mums naują slaptavietę. Jie sutiko ir mus pamalonino sakydami, kad netrukus šeima Amsterdame galės priglausti tėtį ir Heinzą.

Tėtis ir Heinzas apsidžiaugė, kad galės ištrūkti iš ponios Katee-Waldos, bet nerimavo, kad, atskleidus planus, ji juos įduos, nes neteks nemažų pajamų. Vieną rytą jie išslūkino iš jos namų ir sėdo į traukinį į Amsterdamą. Ir tėtis, ir Heinzas atrodė kaip tikri žydai, tad Heinzas šviesiai nusidažė plaukus, bet jie jam visiškai netiko. Jie abu smarkiai nerimavo, kad juos sustabdys ir suims, tad net lengviau atsiduso, kai stotyje juos pasitiko olandė seselė iš pasipriešinimo judėjimo ir pranešė,

kad palydės į naują vietą. Jie saugiai perėjo per miestą, susipažino su draugiška šeima, kuri juos priglaudė ir net paruošė skanaus valgio – tikra priešingybė varganoms porcijoms, kurias duodavo poniai Katee-Walda.

Po kelių dienų juos aplankėme su mama. Niekas neįtarė, kad maloni olandų seselė ir draugiška šeima yra nacių agentai, laukiantys, kol tėtis ir Heinzas patogiai įsikurs, o tada juos galės įduoti. Gestapas tądien mus pamatė ir nusekė pas Reitsmas. Palaukę dieną, suėmė mus visus vienu metu.

Dabar tupėjome gestabo štabe, neišvengiamai laukdami kalėjimo, o gal ir dar ko nors blogiau.

Tėvai bandė daryti viską, kad padėtų mums ir Reitsmoms. Mūsų dokumentus paženklino baisiųjų „S“ raide, reiškiančią „Strafė“ (bausmė). Mama susitarė su gestapininkais, kad išduos, kur yra paslėpusi visus savo papuošalus, su viena sąlyga: kad jie iš mūsų dokumentų ištrins „S“ raidę ir paleis ponus Reitsmas. Gestapo karininkas sutiko ir su mama grįžo į namą, kur aptiko mamos talko dėžutę su paslėptais žiedais su deimantais ir deimantiniu laikrodžiu. Visų nuostabai, jis ištesėjo duotą žodį: paleido Reitsmas ir saugiai leido gyventi iki karo pabaigos. Jie išgyveno 1944 metų žiemos badmetį, valgydami maisto produktus, kuriuos prieš kurį laiką palikome skrynioje sandėlyje. Bent šiokia tokia paguoda, kad iš jos naujos gavo ši dora šeima.

Bet tuo metu nusiminiau, kad į laisvę nepaleido mūsų visų.

– Kodėl jie negali paleisti ir mūsų? – raudojau tėčiui ant peties, grįžusi į areštinę gestapo štabe.

– Todėl, kad jie laiko mus priešais, – tyliai atsakė jis.

Netrukus mus suginė į juodą furgoną ir nuvežė į kalėjimą. Olandų kalėjimo prižiūrėtojai mus išvarė laukan ir atskyrė vyrus ir moteris. Ištempusi kaklą pamačiau tėtį, o jis kilstelėjo galvą ir sužiopčiojo:

– Nosį aukštyn.

Kartu su mama mane nuvedė į kalėjimo moterų skyrių – didelį bendrą miegamąjį, kur ant dviaukščių lovų buvo susigrūdę dar keturiasdešimt graudžiai atrodančių moterų, o viename gale buvo įrengtas purvinas tualetas. Tą naktį įlipau pas mamą į gultą, taip neramiai ir pragulėjome, tai užsnūsdamos, tai vėl pabusdamos, nes visą naktį buvo vežamos naujos kalinės, verkė kūdikiai, o vieną moterį kamavo lėtinės astmos priepuoliai. Niekaip negalėjau suprasti, kaip patekau į tokią padėtį. Buvau jauna mergina, sulaukusi vos penkiolikos, o mane naciai jau vaikė iš vienos šalies į kitą, išvijo iš namų ir privertė slėptis, negana to, dar patekau ir į kalėjimą. Mano mintis jaukė pyktis ir kartėlis, bet viduje jaučiau visišką tuštumą.

Ryte mums davė mažytę duonos riekelę ir vandens – viską godžiai surijau, nes tai buvo pirmi kąsniai nuo vakarykščių gimtadienio pusryčių, prie kurių beveik neprisiliečiau. Viena moteris, kuri, kaip pastebėjau, bandė guosti kitas kalines, prisėdo šalia ant gulto, kol aš valgiau. Tai buvo Ninni Czopp, gimusi Amsterdame, rusų šeimoje. Ji man papasakojo, kad, naciams okupavus šalį, laukė stojimo į universitetą, bet sugėbėjo pasislėpti su jaunesniąja seserimi, broliu, jo žmona ir jų dukrele Rusha. Jos motiną suėmė labai anksti.

– Mes bent jau olandų kalėjime, – paguodė ji mane. Olandai išsiskyrė žmogiškesniu elgesiu.

Antros dienos vakare mums pranešė, kad perkelia kitur: į tranzitinį lagerį Vesterborke, olandų provincijoje.

– Ten bus geriau, – paguodė Ninni, rodydama į siaubingą sausakimšą kalėjimą, – kol liksime Olandijoje, būsime saugios.

Kareiviai mus sugrūdo į paprastą traukinio kupė, kokiose paprastai sėdėdavome, kai dar galėdavome keliauti, ir sustojo virš mūsų su savo ginklais, kol lėkėme per olandų kaimus,

kuriuose prasidėjo nuostabi vasara. Jau senokai nemačiau laukų, gėlių, avių ir karvių – be galo pavydėjau ūkininkams, matytiems pakeliui, kad jie gali mėgautis laisve: sodinti sodus, kaimo keliukais važinėti dviračiais ir dirbti laukus. Stebėjau kiekvieną kelionės detalę, kol pasiekėme galutinį tikslą.

Vesterborką pastatė olandai, norėdami laikinai apgyvendinti žydų pabėgėlius, ėmusius plūsti nuo 1930-ųjų. Naciams užėmus šalį, jis tapo žydų įkalinimo stovykla, o vėliau ir deportacijos centru, iš kurio žydai buvo siunčiami į koncentracijos lagerius ir mirties stovyklas.

Atvykome leidžiantis saulei, ir aš apžvelgiau lygią stovyklos teritoriją.

– Visai neblogai, – tarė tėtis, bandydamas pakelti mums ūpą. – Mes vis dar Olandijoje ir bent jau galime būti kartu. Gal sutiksime pažįstamų, pavyzdžiui, kitų žmonių iš licėjaus, o gal kelias mergaites iš Mervėdės aikštės: Janny, Sanne ar Anne.

Mediniai barakai ir gyvenimo sąlygos buvo primityvios, žmonės atrodė įsitempę ir sunerimę, bet nepraradę vilties. Per lagerio vidurį ėjo purvina pagrindinė gatvė, pavadinta Kančių bulvaru, kur dauguma kalinių susitikdavo, bendraudavo, keisdavosi naujienomis ir gandai.

Naujus atvykėlius nuvedė užregistruoti ir paliepė užpildyti daugybę formų ir kortelių. Administratoriai ir prižiūrėtojai buvo patys žydų kaliniai, kuriuos prižiūrėjo nacių kareiviai. Centrinis skirstymo biuras turėjo perimti mūsų maisto korteles, bet gestapas jau buvo jas atėmęs. Tada patekome prie klasifikacijos stalo, kur turėjome suteikti smulkią informaciją. Po to mus nuvedė į apgyvendinimo biurą, o vėliau – į karantino barakus.

Aš ir mama patekome į vieną iš moterų barakų, kuriame stovėjo dviauksčiai gultai ir padorios prausyklos. Nors mus atskyrė nuo Heinzo ir tėčio, netrukus susiradome vienas kitą,

ir mums buvo leidžiama bendrai būriuotis gryname ore. Heinas surado nedidelį pavėsį, kad galėtume susėsti ir pasikalbėti. Tą vakarą visi kartu pavalgėme didelėje valgykloje: gavome tradicinio olandiško stampoto – bulvių ir morkų košės su padažu. Per vakarienę kiti kaliniai papasakojo apie gyvenimą Vesterborke.

Kaip ir kituose lageriuose, Vesterborke netrukus išsivystė unikali ir neįprasta kultūra. Čia veikė didelė ligoninė, kurioje buvo daugiau nei tūkstantis lovų, konsultuojančių specialistų ir ambulatorinis skyrius, taip pat stovyklos valgykla ir sandėlis, kur žmonės galėjo kurį laiką nusipirkti daiktų, neprieinamų kitose Nyderlandų vietose, pavyzdžiui, žuvies, agurkų, pudingų mišinių ir gėlių puokščių. Buvo ir didelės dirbtuvės bei siuvimo skyrius su specialiu aparatu, adančiu moteriškų pėdkelnių nubėgusias akis. (Kad viskas būtų suadyta kelionei į Aušvicą.) Iki mūsų atvykimo lageryje veikė garsus kalinių kabaretas, kuriame dainavo du įžymūs dainininkai – Johnny'is ir Jonesas*.

Siaubingiausia savaitės diena būdavo, kai į rytus pasitikti mirties išvykdavo transportas su tūkstančiais nelaimėlių. Artėjant kiekvienam traukiniui, kildavo įtampa: kas pateks į sąrašą? Tuščias traukinys atvykdavo naktį, o kaliniai, pabudę ryte, pamatydavo ilgą gyvulinių vagonų konvojų, laukiantį jų geležinkelio atšakoje.

Kaip olandų istorikas Jacobas Presseris rašė savo studijoje apie Olandijos žydų valymus, tos dienos būdavo kupinos skausmo ir nevilties, bet tie, kurie į sąrašą nepatekdavo ir laimėdavo bent savaitę atokvėpio, jausdavo didžiulį

* „Johnny & Jones“ – Amsterdamo džiazo muzikantų duetas, kurį sudarė Nolas van Weselis (tikrasis vardas – Arnoldas Simeonas) ir Maxas Kannewasseris (tikrasis vardas – Salomonas Meyeris).

palengvėjimą. Kaliniai užsimindavo apie disonansą, kuris kildavo matant, kaip, žydus sugrūdus į traukinį, užsitrenkia durys, o lageryje kabaretas užgriežia kokį nors energingą koncertą, ir ore pasklinda muzikos ir šokio garsai. Vesterborke norėdavo pasilikti visi žinodami, kad iš čia galima ištrūkti tik traukiniu, kuris, kaip rašė Presseris, juos gabendavo į „nežinomą šalį, iš kurios niekas negrįžta“.

Nuo 1942 metų Vesterborkui vadovavo komendantas Albertas Konradas Gemmekeris ir jo meilužė bei sekretorė Elizabeth Hassel, kuri vieną kalinį įdarbino asmeniniu siuvėju. Būdavo ypač baiminamasi jos ypatingo žiaurumo kiekvienos jos meilužio akį patraukusios žydės atžvilgiu.

Gemmekeris buvo tipiškas naxis: beširdis žiaurumas pagal įgeidį maišėsi su „civilizuoto“ žmoniškumo protrūkais. Viena moteris rašė, kad jis nė vieno nevadino „žydu“, tik „lagerio kaliniu“, o dar vienas asmuo prisiminė, kad jie buvo girdėję apie komendantus, kurie žmones į traukinius grūsdavo spyriais, bet Gemmekeris „juos išlydėdavo šypsodamasis“. Kartą jis atmetė sergančios mergaitės leidimą nevykti ir liepė lipti jai į traukinį ištaręs šiurpius žodžius: „Ne, ji vis tiek mirs.“

Kaip ir kiti lagerių komendantai, jis su žmonėmis, kuriems teko tokia nelaimė patekti į jo valdas, elgėsi kaip su asmeniniais žaisliukais: jo „mandagaus“ vadovavimo metu iš viso daugiau nei 100 tūkstančių Olandijos žydų ir romų buvo išsiųsti į siaubingas naikinimo stovyklas.

Veiklos įkarštyje nuo 1942 metų liepos iki 1943 metų rudens traukiniai iš Vesterborko iškeldavo kas keturias dienas – tamsiuose gyvuliniuose vagonuose vidutiniškai būdavo susigrūdę apie 1000 žmonių. 1943 metų pavasarį ir vasaros pradžioje keli dideli traukiniai po 3 tūkstančius žmonių vienu metu išvyko į Sobiborą. (Nacionalsocialistų vadai Sobibore

Rytų Lenkijoje net pastatė specialią stotį su patraukliu laukiamuoju, kad žmonės patikėtų, jog atvyko į įprastą miestą.)

Išsisukti nuo išvežimo buvo galima įvairiai: tai daugiausia priklausė nuo to, ką gali dirbti, bet dažniausiai savo šeimos išgyvenimą galėjai užtikrinti pasinaudojęs asmeniniais ryšiais. Tėtis jau atpažino kelis žydus, pažinotus dar prieš karą, taip pat ir tokį George'ą Hirschą, kuris dirbo centrinėje administracijoje. Tėtis mums pasakė:

– Jei galėsiu, susisieksiu su vietiniais žmonėmis ir pabandy-siu gauti mums tinkamus darbus – gal pavyks prasimušti iki saugių pareigų.

Jei būtų daugiau laiko, gal ir būtų pavykę, bet sėkmė buvo ne mūsų pusėje.

Vesterborke praleidome vos dvi dienas, kai sulaukėme siaubingų naujienų: mūsų vardai įrašyti į kito išgabenimo sąrašą. Iki 1944 metų vasaros traukiniai vis retėjo (beveik visi Olandijos žydai jau buvo sugauti, deportuoti ir nužudyti). Bet, nelaimė, mūsų atvykimas sutapo su suplanuotu romų gabenimu, o traukinyje liko laisvų vietų.

Ankstyvatį penktadienio rytą mus pažadino kalėjimo prižiūrėtoja. Ji perskaitė sąrašą žmonių, kurie tądien bus deportuojami.

– ...Fritzi Geiringer, Eva Geiringer...

Įbedžiau į ją akis. Buvau tokia sukręsta, kad vos atsistojau. Mačiau, kad dreba ir mamos rankos. Barake stėjo siaubinga įtampa, praskiesta pasiliekančiųjų palengvėjimu, bet mes tokio palengvėjimo nejutome.

Mama giliai įkvėpusi pabandė susitvardyti.

– Ką gi, Evi, susirinkim daiktus. Nepamiršk pasiimti metalinių batų įdėklų ir apatinių.

Ji bandė kalbėti įprastai, bet jos balse jutau baimę, ir ji nepajėgė pažiūrėti man į akis.

Kitos moterys iš barako kelionei mums davė maisto, antklodžių ir batų. Išėjome laukan, kur pamatėme šimtų žmonių srautą: vyrus, moteris, senius ir vaikus, įsikibusius į motinų sijonus. Visi jie stumdėsi, genami į geležinkelio atšakas. Staiga šalia mūsų atsidūrė tėtis ir Heinzas, ir mes susikibome, kad mūsų neiškirtų traukinyje.

– Kibkis į mane, Evi, – paliepė tėtis. – Viskas bus gerai.

– Kur mes važiuojame, tėti? – paklausiau drebančiu, spigiu balsu, kuris mano ausyse nuskambėjo taip, tarsi vėl būčiau maža mergaitė.

– Nežinau, gal važiuojame į darbo stovyklą Vokietijoje. Karas naciams sekasi prastai, todėl jiems reikia visų tinkamų žmonių, kokius jie tik geba rasti, dirbti gamyklose.

Krypavome į priekį kartu su minia, o tėtis tuo metu mus mokė, kaip išgyventi koncentracijos stovykloje. Jis mums liepė kuo daugiau ilsėtis ir „visada mazgoti rankas, kad išvengtume bakterijų ir ligų“. Į tai mes su Heinzu tik vos šyptelėjome.

– Bet tėtis pasakoja taip, tarsi mus ten vėl atskirtų, – sušnibždėjau Heinzui. – Aš to neištversiu!

Heinzas atrodė taip, tarsi tuoj pravirks.

– Gali būti, – atsakė jis man. – Taip nutiko ir kitoms šeimoms.

Artindamasi prie traukinio pamačiau, kad dauguma žmonių pirmuosiuose gyvulinuose vagonuose yra romai. Traukinys, į kurį mus suvarė, išvyko 1944 metų gegužės 19 dieną: aštuoniolikoje vagonų keliavo 699 žmonės. Iš 453 žydų 41 buvo vaikas. Jie sudarė ir pusę 246 romų grupės.

Mus ištempė iš minios ir įgrūdo į vieną vagoną, kuriame ir taip buvo pilna žmonių. Nusigavome į vieną kampą, kur tėtis apkabino mane, o mama – Heinzą. Paskui mus į vagoną įstūmė ir mūsų lagaminus, o žmonės iš mūsų barakų, stovėdami nuošaliau, drąsino mus šūksniais.

Stovėjome daugiau nei valandą. Vėliau sužinojau, kad tame vagone buvo daugiau nei šimtas žmonių, bet tuo metu tik jaučiausi suspausta – nebuvo vietos nei prisėsti, nei pajudėti. Apsišvalgiusi pamačiau du grotuotus langelius palubėje ir du geležinius kibirus kampe. Galiausiai platformoje kilo sujudimas, ir sargybiniai ėmė uždarinėti duris. Mūsiškės užsivėrė gana sunkiai, ir, panirę į tamsą, išgirdome, kaip užsisklendžia skląstis. Ilgai krypavęs traukinys pajudėjo – atrodė, kad pradėjome savo kelionę į pragarą.